

УДК 947.7-25:[069:091]“18”

Яременко Максим Васильович

доктор історичних наук,
професор,
Національний університет
“Києво-Могилянська академія”;
старший науковий співробітник
відділу пізньосередньовічної, ранномодерної
та нової історії України,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
m.yaremenko@ukma.edu.ua

Yaremenko Maksym

Doctor of Historical Sciences,
Professor,
National University of ‘Kyiv-Mohyla Academy’,
Senior Research Fellow
Department of Late Medieval, Early Modern
and Modern History of Ukraine
National Museum of Ukrainian History
(Kyiv, Ukraine)

“ЩОДЕННІ НОТАТКИ” КИЇВСЬКОГО ПРОТОІЄРЕЯ МОДЕСТА ЗАЛЕСЬКОГО З КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

KYIVAN ARCHPRIEST MODEST ZALESKYI'S 'EVERYDAY NOTES' FROM THE COLLECTION OF THE NATIONAL MUZEUM OF UKRAINIAN HISTORY

Анотація

В рукописній колекції НМІУ зберігається великий манускрипт – щоденні нотатки київського щекавицького священника Модеста Залеського (1807–1880). У цій розвідці подано загальну характеристику згаданого джерела, а також уточнено дані про автора, який від 1845 р. служив у цвинтарному храмі. В рукописній книзі згадано майже 800 імен, вона є джерелом для реконструкції і подільського некрополя, і окремих біографічних даних про мешканців Нижнього міста. Також рукопис фіксує астрономічні, гідрометеорологічні дані; інформує про життя Києва у XIX ст., зокрема церковне; вказує, на що звертав увагу пересічний представник міського духовенства і що для нього було важливим.

Ключові слова: Національний музей історії України, Київ XIX ст., Щекавицька церква Всіх святих, києво-подільський некрополь, київське духовенство.

Summary

The collection of manuscripts of the National Museum of Ukrainian History stores the large scroll – everyday notes, written by Kyivan Shchekavytsia priest Modest Zaleskyi's (c. a. 1807–1880). This study gives the general description of the given source. The study clarifies the biographical data of the author, who served in the cemetery church from 1845.

The handwritten book contains about 800 names; it is a source for the reconstruction of the Podolian necropolis and separate biographical data on the Lower Town's inhabitants. The manuscript also records astronomical, hydrometeorological data, facts from the Kyivan life of the 19th century (including church events); points out the important facts, to which the average representative of the city clergy paid attention.

Key words: the National museum of Ukrainian history, Kyiv of the 19th century, Shchekavytsia All Hallows Church, Kyivan Podolian necropolis, Kyivan clergy.

У колекції манускриптів НМІУ зберігається рукопис XIX ст., на звороті палітурки якого записано оригінальну назву “Книга протоієрея Модеста Залесскаго”. В документації музею він зазначений як “Щоденні нотатки протоієрея Модеста Залеського”¹. В цьому короткому нарисі наведено загальну характеристику джерела, що

---

1 НМІУ. – РД–1 485. Надалі сторінки цього рукопису, з яких використано інформацію у повідомленні, будуть

налічує майже 800 сторінок і при детальнішому вивченні стане в нагоді для розгляду низки тем, що стосуються тогочасної київської історії.

З'ясувати, за яких обставин манускрипт надійшов до музейних фондів, остаточно не вдалося. У книзі вступу за 22.09.1944–25.12.1945 є запис під № 764, який інформує, що рукопис надійшов 15.10.1947 р. і його “куплено у гр. Слесаревської”². Таким чином, 1947 р. може вказувати не на час придбання предмета, а на час запису про купівлю, що відбулася в 1944 чи 1945 рр. Натомість у інвентарній книзі музейних рукописних документів запис від 08.06.1956 р. вказує на те, що книга “куплена у гр. Слюсаревської в 1945 р.”³. Зрештою, в інвентарній картці № 764 (прізвище її укладача у відповідному місці не вказано) спосіб придбання деталізовано, а дату взагалі не вказано: “куплено в гр. Слісаревської нащадок Залесского”⁴. Зате в актах прийому за 1945–1947 рр., складених при надходженні нових предметів до музею, інформацію про нотатки Залеського взагалі виявити не вдалося. Цілком можливо, що це сталося через недостатньо ретельне ведення необхідної документації відразу по війні.

Рукописна книга о. Модеста (формат – 34,5×21,5 см) має палітурку й налічує, як зазначалося, майже 800 аркушів. Не всі з них заповнені, є кілька порожніх, водночас автор вмщував текст на зворотах палітурки. Визначити однозначно жанр манускрипту складно: це не щоденник, але й не господарські чи службові нотатки. Тут поєднано різнопланову інформацію. Книгу від початку було розграфлено за кількістю днів у році та зверху проставлено дати таким чином, що на одне число припадає дві сторінки: лицьовий бік і зворот одного аркуша. Інколи автор біля дат дописує ще й імена іменинників згідно із церковним календарем. Посторінкову нумерацію проставив сам священик, проте розпочав її із 1 січня. Таким чином, перші 8 порожніх сторінок залишилися непрономерованими. Автор завершив пагінацію на 732-й сторінці (“декабря 31-е число”), а далі йдуть: нумеровані аркуші, що містять укладений священиком іменний покажчик згаданих у рукописі осіб (припадає на с. 733–749; літери А–Ө); порожні аркуші та сторінки з різноманітними записами та кресленнями, на останній із яких стоїть штамп музею (с. 750–788). У книзі також є три різні за обсягом вклейки (між с. 544 та 545, с. 664 і 665, с. 700 та 701), а між с. 664–665 вкладено аркушик із інформацією про астрономічні явища 27 листопада 1874 р.

Перш ніж охарактеризувати джерельний потенціал книги, трохи зупинимось на біографії її автора. Окремі дані про себе він вносив і до цього манускрипту.

Модест Якович Залеський народився в сім'ї священика, який мав грамоту на дворянство. Клірові відомості, що традиційно містять інформацію про вік духовенства, дають змогу визначити приблизний рік народження М. Залеського⁵. Дещо точніше час своєї появи на світ засвідчив сам ієрей – у щоденних нотатках під 18 січня він вмістив такий запис: “По словам старшей моей сестры рождение мое сего числа 1807 года, а по метрике мая 16 числа” (с. 36).

До 1829 р. Модест навчався в Київській духовній семінарії, а, отже, мав походити десь із Київської губернії⁶. 26 січня 1831 р. його висвячено дияконом, а 8 лютого 1831 р. рукопокладено священиком до Преображенської церкви с. Нещерів⁷. До Києва М. Залеський потрапив того ж року після переведення 24 вересня до Андріївської церкви. До Щекавицького кладовищенського храму його було призначено 4 січня 1845 р.⁸, а залишив Модест служіння там 31 грудня 1877 р., вийшовши за власним проханням за штат⁹.

Окрім священнослужительських, о. Модест, як це було традиційно для парохів того часу, виконував низку інших обов'язків: у різний час у 1830-ті – 1850-ті рр. був опікуном для сиріт Словачевських, Олованських,

наведені в дужках відразу в тексті. Орфографічні та пунктуаційні особливості тексту при цитуванні зберігатимуться.

2 НМІУ. – Книга вступу. – Т. 1 (№ 1–2 142). – № 764.

3 Там само. – Інвентарна книга “РД” Рукописні документи (1954–1957). – Т. II. – Арк. 119 зв.–120.

4 Там само. – Фондова група “РД”, інвентарна картка № 764. – Арк. н/н (1 зв.).

5 Модест, за кліровими відомостями, в 1837 р. мав 30 років, див.: ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1 010. – Спр. 15. – Арк. 108 зв.; у 1848 р. – 42 роки, див.: Там само. – Оп. 1 011. – Спр. 1 575. – Арк. 132 зв. – 133; у 1865 р. – 59 літ, див.: Там само. – Спр. 1 603. – Арк. 86; в 1873 р. – 67 років, див.: Там само. – Спр. 1 629. – Арк. 83; в 1875 р. – 69 літ, див.: Там само. – Спр. 1 635, арк. 87; у 1876 р. – 70 років, див.: Там само. – Спр. 1 637. – Арк. 77. Як бачимо, із цих даних можна зробити висновок і про 1806-й, і про 1807-й як роки народження.

6 На це вказує нелише тогочасна практика середньої (семінарської) духовної освіти, прив'язаної до адміністративно-територіального поділу, а й така інформація: у грудні 1882 р. в с. Леськи Черкаського пов. помер заштатний священик Олексій Залеський – ймовірно, брат Модеста. Все його понад п'ятидесятилітнє ієрейське служіння минуло в цьому селі Київської губ. (див.: Некролог // КЕВ. – 1883. – № 3. – Ч. неоф. – С. 73). Сам о. Модест у 1869 р. зафіксував смерть “офіцера-кавказця” Федора Олексійовича Залеського (с. 134), вочевидь – родича і, з огляду на по-батькові, – сина о. Олексія. Якщо останній справді був братом автора нотаток, його сільське пастирство на Київщині вказує на те, що саме в цій губернії слід шукати місце проживання батька Залеських.

7 ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1 011. – Спр. 1 551. – Арк. 108 зв.–109.

8 Там само. – Спр. 1 629. – Арк. 82 зв.

9 Распоряжения епархиального начальства // КЕВ. – 1877. – № 5. – Отд. I. – С. 43.

Печеневи та Оратовських; приводив до присяги рекрутів у 1833–1841 рр. та інших осіб – в 1841–1845 рр.; ревізував у складі спеціально створеної комісії майно митрополичого дому по смерті в 1837 р. владика Євгенія (Болховітінова); перевіряв прибутково-витратні книги повітових та приходських училищ Черкаського, Богуславського та Уманського повітів; ревізував у 1844 р. звіт Києво-Софійських училищ за 1843 р.

Упродовж не затьмареної зауваженнями та доганами служби священник, за тогочасною практикою, отримував різні відзнаки: набедренник (1852), скуфію (1863), камилавку (1868), наперсний хрест (1872), а також хрест за “воєнний Севастопольський час”¹⁰ (1859)¹¹. 1 квітня 1876 р. його було підвищено до протоієрея¹². Про деталі посвячення в цей сан інформує в нотатках сам о. Модест під згаданим числом: “Получен вчера указ Киевской Духовной Консис. о производстве меня сего дня в протоиереи с участием в служении при умовении ног епископом Филаретом 1876 и произведен. Потом у кафедрального Лебединцева пили чай и закусывали: епископ, 3 архимандрита, хозяин Лебединцев, Каменский, Воскресенский и я” (с. 184).

Модест був одружений із молодшою за нього на чотири роки дочкою священника Іриною Іванівною, з якою виростив трьох дітей: Петра (1833 р. н.), Ксенію (1838 р. н.) та Крискента (нар. 1844 р. н.)¹³. У 1837 р. в їхній сім’ї також була одностаттєва донька Ольга, яка, проте, не згадується у кліровій відомості 1848 р., відтак, ймовірно, довго не прожила¹⁴. Овдовів священник у 1874 чи 1875 рр.¹⁵

Нотатки М. Залеського містять і автобіографічні штрихи, адже він згадує про події, що стосуються і його особисто, і його родини та роду (братів і сестер). Наприклад, під 22 лютим о. Модест зробив запис: “...Петра М. Залесскаго рожд. 1833 года под полнолуние по заходе солнца. В среду 2-й недели поста, в конце 6-го часа” (с. 106). Довідуємося також про народження 21 липня в сім’ї Залеських ще однієї дитини, яка не прожила й півроку: “...Рождение Митрофана М. Залесскаго 1835 в воскресный день, и умер 1835 дек. 16 числа” (с. 406). Нотатки містять інформацію і про онуків ієрея, як-от за 25 липня: “7е рож. Анны Петровны Залесской 1864 и тезоим. сего числа” (с. 414).

Зрештою, навіть про смерть автора книги дізнаємося із його манускрипту. Зрозуміло, що запис про відхід отця в засвіти у книзі зроблено іншою рукою. З нього довідуємося, що “протоієрей Модест Яковлевич Залесский скончался 1880 г. сего 19 июля после восьми часов вечера в субботу” (с. 401). Схоже, о. Модест не був помітною постаттю серед київського духовенства. Місце його служіння було не дуже почесним, а за своїми характеристиками він не надто вирізнявся серед колег-священників, де нормою ставала вища академічна освіта, активна інтелектуальна чи адміністративна праця, викладання в навчальних закладах¹⁶. Мабуть, цим, а також перебуванням поза штатом, можна пояснити відсутність у “Київських єпархиальних ведомостях” некролога протоієрея, хоча цей журнал традиційно вміщував повідомлення про смерть духовенства єпархії.

Отож, більша частина священницького служіння о. Модеста пройшла при Щекавицькому безпарафіальному храмі. На час, коли його було туди переведено, Щекавицька цвинтарна Всіхсвятська церква мала один престол. Але завдяки зусиллям ієрея, з лівого боку до неї зробили прибудову, в якій М. Залеський 21 липня 1857 р. освятив престол в ім’я св. мироносиці Марії Магдалини. Також коштом вірян було позолочено іконостас. У щоденних нотатках ієрея, датованих 21 липня, так описано завершення цієї прибудови: “Освящение придела при Щекавицкой Кладбищенской церкви во имя Св. Равноапост. Мироносицы Марии Магдалины 1857 г. Освятил [sic! – М. Я.] викарий еписк. Аполлинарий, при сем служащими были: благоч. Григорий Крамарев, свящ: Иоанн Лукашевич, Андрей Стефановский и местный свящ. Модест Залесский и заложен 1852 [виправлено олівцем на “1851” – М. Я.] в сентябре 2-го чисел” (с. 406). Проте й у наступні десятиліття будівля церкви характеризувалася як така, що “...давно требует починки, но город не обращает на это внимания”¹⁷.

Міська преса в середині 1860-х рр. писала про проблеми з упорядкуванням Щекавицького кладовища, на якому паслася худоба, псувалися та розкрадалися прикраси із коштовних пам’яток. У 1872-му та 1882 рр. міська влада навіть розглядала питання закриття цвинтаря через брак місця для поховань. Обгородити та замкнути кладовищенську браму вдалося тільки після призначення до храму наступника М. Залеського, священника Миколая Браїловського, та обрання нового старости¹⁸.

Церква Всіх святих мала земельну ділянку для поховання померлих площею 4 десятини і 1 712 кв. сажнів

10 Очевидно, мова йде про нагородний наперсний хрест “В память войны 1853–1856 гг.” на стрічці ордена Св. Володимира, яким нагороджували духовенство (Ред.).

11 ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1 011. – Спр. 1 629. – Арк. 82 зв.

12 Там само. – Спр. 1 637. – Арк. 76 зв.

13 Там само. – Спр. 1 575. – Арк. 132 зв.–133.

14 Пор.: там само. – Оп. 1 010. – Спр. 15. – Арк. 108 зв.–109; там само. – Оп. 1 011. – Спр. 1 575. – Арк. 132 зв.–133.

15 Там само. – Оп. 1 011. – Спр. 1635. – Арк. 86 зв.

16 *Калініч Г. Ю.* Православне біле священництво м. Києва останньої третини XIX - початку XX століття: просопографічний портрет: дис. ... канд. іст. наук. – Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, 2011. – С. 37–51, 67–74, 103–119 та ін.

17 ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1 011. – Спр. 1 629. – Арк. 81.

18 *Проценко Л. А.* Історія київського некрополя. – К., 1995. – С. 220–221.

(50 035,2 м² чи 5 га), “которой для означеннаго предмета недостаточно”, а також ділянку розміром 545 кв. сажнів (2 507 м² чи 0,25 га) із садом і будинком для кліру, зведеним коштом міста одночасно з церквою в 1782 р. Там, вочевидь, і мешкав о. Модест попри те, що на середину XIX ст. дім, як зазначалося, “по ветхости требует весьма частой починки”¹⁹. Однак питання ремонту не вирішилося до кінця служіння М. Залеського на Щекавиці, а вже через чверть століття будинок для кліру став небезпечним для проживання²⁰.

У 1860 р. племінник о. Модеста – дяк Григорій Авраамович Божкевич, доклавши власних 400 рублів сріблом, спорудив на церковній землі маленький дерев’яний дім²¹. Божкевич (який до цього дзвонарював та дякував у різних храмах Київської єпархії) був переведений на Щекавицю за власним клопотанням і в 1856–1875 рр. (ймовірно, до своєї смерті²²) служив там паламарем. У 1873 р. Григорій Авраамович, якому на той час вже виповнилося 50 років, разом із 45-річною дружиною виховував 8 дітей (у 1860 р. він мав лише двох синів та доньку)²³. Тож цілком можливо, що новозбудований дім належав саме Божкевичам і не призначався для всього щекавицького кліру із сім’ями. Зрештою, це підтверджує той факт, що в 1875 р. вказану споруду було викуплено за 400 руб. і передано до церковної власності²⁴.

Клір Всіхсвятського храму утримувався коштом міста. Від 1846 р. о. Модест як священник отримував щорічно 100 руб. сріблом. Ще раніше магістрат призначив ієреєві 80 руб. платні²⁵. Залишки ж від витрат церковних грошей кліру не передбачалися, і переходили до попечительства на потреби вдів та сиріт духовного звання, а відсотки – на духовну семінарію²⁶. Як твердив М. Залеський, подаючи 1873 р. інформацію до чергової клірової відомості, таке утримання “по безприходности по неимению доходов невиносимо скудное, но город не обращает на это внимания”²⁷. Щоправда, зусиллями о. Модеста ситуацію вдалося покращити, коли почали залучатися відсотки від прибуткових білетів. Так, до 1860 р. причт мав зиск від коштів, наданих на поминання соловецьким архімандритом Олександром (300 руб.) та київським протоієреєм Сухобрусовим (1000 руб.), що зберігалися в комерційному банку. В 1860 р. М. Залеський об’єднав ці суми. Тіло іншого прибуткового внеску, зробленого того ж року, становило 400 рублів. Загалом відсотки, що їх щорічно отримував клір “на поминання”, налічували 68 руб. Яка частина з них призначалася священнику – невідомо. Зрештою, згодом М. Залеський придбав ще три сторублевих п’ятивідсоткових білетів²⁸. Імовірно, разом із відсотками їх витратили на придбання збудованого Божкевичем будинку, адже в 1875 р. серед додаткових прибутків церкви ці кошти не згадано²⁹.

Однак щорічна платня щекавицького ієрея, порівняно з тією, яку він отримував раніше, була суттєво меншою: при Києво-Андріївській церкві його річний дохід як другого священника становив 200 рублів. Там навіть диякон отримував 140, а кожен із двох дячків – по 80 руб. І то тамтешній клір скаржився в 1837 р., що “содержание оное скудное”³⁰. Не дивно, що М. Залеський занотував до своєї книги розлогий запис (під 28 вересням, с. 544), у якому наче скаржився на невиконану обіцянку надати пожертву. Цитуємо його повністю, адже тут вміщено цінні біографічні деталі про самого автора:

“Заметка.

Жена моя Ирина Ивановна, урожденная Веледницкая, родом из села Стаек, когда была девицей, то была знакома и в дружбе с девицею села Рудякова Параскевою Степановною, урожденною Дудниковою. Моя свадьба с Ириною Ив. и свадьба Параскевы Степановны с Березницким случилась в один и тот же день августа 27 числа 1830 года. Далее случилось и нам Залесским, и им Березницким жить в Киеве на Старом городе, я был священником в церкви Андрея Первозванного, а Березницкий чиновником. Знакомство и дружба наши продолжались. Когда Березницкий был сильно болен, то я его в последние минуты жизни исповедовал и приобщал Св. Таин. Когда я перемещен был 1845 года генваря 4 числа на Щековику, знакомство наше с Березницею все таки продолжалось. В 1849 году октября 1 числа когда сын ея единственный Николай умер, то Параскева Степан. явилась ко мне на Щековику с объявлением своей скорби, и для отвода места покойному сыну. Она со мною лично сама избрала место, и сказала, что в случае и ея смерти, погребсти и ее подле сына. Летом 1850 года она несколько раз была с панахидою по сыне, и при каждом случае напоминала, что и она

19 ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1 011. – Спр. 1 575. – Арк. 131 зв.

20 Там само. – Спр. 1 629. – Арк. 81.

21 Там само. – Арк. 82.

22 Там само. – Спр. 1 657. – Арк. 99 зв.

23 Там само. – Спр. 1 629. – Арк. 83, 85–85 зв.

24 Там само. – Спр. 1 635. – Арк. 86.

25 Там само. – Спр. 1 551. – Арк. 72.

26 Там само. – Спр. 1 575. – Арк. 131 зв.–132; там само. – Спр. 1 629. – Арк. 81.

27 Там само. – Спр. 1 629. – Арк. 81.

28 Там само. – Арк. 82.

29 Там само. – Спр. 1 635. – Арк. 86.

30 Там само. – Оп. 1 010. – Спр. 15. – Арк. 107 зв.

скоро умрет, я думал, что она шутит, и говорил о том полушутя: Кому же вы свое богатство оставите? Ответ был утвердительный – Вам, как первому знакомому батюшке – собственно Вам да другим батюшкам на молитвы, и я не шутя говорю, с тем, что именно на молитвы, а не на церкви, потому, что в церковь все дают по немножко, и церковь никогда не оскудеет. Так я и в своем завещании сделаю. И действительно она вскорости умерла ж в 1850 г. сен. 29 числа, и погребена подле сына. С тех пор имена их вписаны между моих родных и поминаются при служениях до сих пор, но обещанного ни копейки не получено. Священ. Модест Залесск. 1853 г. летом”.

Водночас, не маючи на меті з’ясовувати походження і кількість всіх прибутків М. Залеського (а персональні пожертви “на молитви” і взагалі не можна враховувати), зауважимо, що окремі його витрати не свідчать про занадто убоге життя. Наприклад, під 18 січням ієрей зафіксував: “1866 г. сего числа купил в Вене для Ксении Модестовны фортепьян и отправил в Сербию паракором по Дунаю” (с. 36).

Окрім проблем із матеріальним утриманням, на яке скаржився о. Модест, він мав час від часу й інші труднощі, зокрема, із виконанням “професійних обов’язків” своїх підлеглих. Так, у 1847–1848 рр. паламарем Щекавицької церкви був Онуфрій Чарпинський, який не лише погано читав, а й погано співав, посередньо знав катехизис, вів нетверезе життя, а випивши, нецензурно лаявся, лінувався, без дозволу залишав храм і тинявся невідомо де цілими тижнями. За такі переступи паламаря відсилали на виправлення до монастирів³¹.

Які ж записи містять нотатки М. Залеського? В розграфлені заздалегідь за датами аркуші священник з року в рік уписував різну інформацію, що відбувалася в цей день і зацікавлювала його.

Чи не найбільше місця відведено коротким згадкам про різних осіб. Не слід забувати, що Щекавицьке кладовище, де служив ієрей, створювалося як місце поховання мешканців Подолу, а кількість ідентифікованих похованих (з кінця XVIII ст. до 1928 р.), як вважала Людмила Проценко, становила понад 2 тис. осіб, серед них – відомі кияни (професори, купці, духовенство, чиновники тощо). Щоправда, у працях про київський некрополь дослідниця згадала лише 40 прізвищ³². Однак фіксації різних осіб у М. Залеського не стосуються винятково померлих подолан. Тут містяться непоодинокі згадки про іменини (опосередкована вказівка на вірогідне народження в цей день), народження, шлюби різних достойників. Отець Модест занотовував різні цікавинки, наприклад, смерть у 99 років і 6 місяців (при цьому він звіряв дані із метрикою про народження) та проживання 40 років у вдівстві протоієрейші Марини Семяновської (с. 39). До того ж, його записи стосуються не лише мешканців Нижнього міста. Наприклад, є згадки про відхід у засвіти київського і не тільки духовенства: митрополита Євгенія (1837, с. 107–108), катедрального протоієрея Калістрата Соколовського (1849, с. 409), протоієрея Йосифа Зертис-Каменського (1819, с. 107) та інших; про іменини священників (напр., с. 403). Інколи М. Залеський додавав інформацію з інших джерел, як-от про київського преосвященного Євгенія, вказуючи роки його народження (18.12.1767), єпископської хіротонії (17.01.1804) та номінування на київський митрополичий престол (16.03.1822) (с. 107). Такі події із життя тих чи тих записаних до щоденника осіб (напр., про народження в 1785 р. Павла Михайловича Доліво-Добровольського (с. 29) чи погребіння Леонтія Олейника у 1812 р. (с. 187)), що сталися до появи на світ самого автора чи в його дитинстві, не дозволяють точно датувати початок ведення ним записів до вказаної книги. Зрештою, манускрипт містить незначну кількість нотаток, зроблених іншим почерком після смерті о. Модеста, наприклад, за 1882 р. (с. 498).

Сам священник вніс до прикінцевого абеткового іменного покажчика 774 особи (з них 4-х викреслив, див. таблицю), причому про одну й ту саму людину може міститися кілька записів, що стосуються народження, іменин, смерті, погребіння тощо. Оскільки окремі фіксації зроблено й по смерті М. Залеського, кількість імен, що фігурують у книзі, має бути більшою, ніж відображено у покажчику.

Таблиця

Літера	Осіб	Літера	Осіб	Літера	Осіб
А	19	К	106 (2 – викреслено)	У	3
Б	74	Л	35	Ф	12
В	28	М	50	Х	8
Г	42	Н	23	Ц	2
Д	46	О	14	Ч	14
Е	2	П	66	Ш	21
Ж	9	Р	28 (1 – викреслено)	Щ	2
З	28	С	94 (1 – викреслено)	Ю	1
И	14	Т	21	Я	12

31 Там само. – Оп. 1 011. – Спр. 1 575. – Арк. 134 зв.–135.

32 Проценко Л. Київський некрополь. Путівник-довідник. – К., 1994. – С. 46–55; Її ж. Історія Київського некрополя... – С. 220–221.

Інший блок інформації манускрипту, як зазначалося, становлять біографічні дані про автора цих нотаток та його родину, причому найрізноманітнішого характеру, як-от про фотографування: "1859 г. ген. 19 числа сняты фотографические портреты – на первой картине: Киевощekaвицкой церкви священ. Модеста и жены его Ирины Иван., дочери их Ксении и сына их Крискента Залесских; на второй картине племянницы священника Варвары Алексеев. вдовы Богданъ" (с. 38). До цієї групи даних належить інформація про Щekaвицький храм, умови служіння при ньому, а також про астрономічні та гідрометеорологічні спостереження – захоплення, яке, схоже, було чи не найбільшим хобі М. Залеського. Священник інколи навіть вказує астрономічну ситуацію, що супроводжувала ту чи ту подію, як-от у цитованій вище нотатці про народження сина Петра "под полнолуни" (с. 106). Захоплення рухом небесних тіл у М. Залеського було наскільки великим, що він не лише фіксував пов'язані із ним події, а й цікавився тим, що було в минулому чи станеться в майбутньому. Ось, наприклад, запис за 8 червня: "2004 года сего числа Венера будет проходить по Диску Солнца. Записано 1863 года мар. 10 числа священ. Модестом Залесским", а зверху дописано: "а по старому стилю мая 26 или 27" (с. 320). А 5 квітня він занотував: "Затмение Луны 5 апр. 916 года по Рож. Христ." (с. 192) чи 28 травня: "Затмение солнца 28 мая за 585 лет пред Рож. Христ." (с. 298).

Ієрей знав імена понад двох десятків російських астрономів, які в листопаді 1874 р. в різних містах імперії мали стежити за проходженням Венери по диску Сонця, і сам зі Щekaвиці спостерігав за цим явищем та описав його (вклейка між с. 664–665). Таке захоплення не було одноразовим, пов'язаним лише із певною нагодою. М. Залеський і до цього та згодом записував та замальовував рух зір та планет. Так, 22 лютого 1867 р. о. Модест у присутності 8 свідків спостерігав зі Щekaвиці неповне сонячне затемнення, занотував його тривалість (із точністю до секунди), коливання температури повітря та на 5 ілюстраціях показав його перебіг. При цьому зацікавлення священника небесними явищами мали цілком науковий, а то й історичний характер. Його опис перебігу затемнення у різних частинах земної кулі 22 лютого 1867 р. демонструє, що М. Залеський ознайомлювався із відповідними даними (с. 106).

Ієрей також часто фіксував погодні явища: тривалість і час сильного дощу, аномальні показники температури повітря, дивну форму граду тощо (напр., с. 414, 460 та ін.). Цікавили священника й технічні досягнення людства. Зокрема, 20 липня він занотував: "После двух неудач 1856 и 1857 наконец 1858 г. сего числа окончательно погружен телеграфический канат в Атлантический океан от Англии в Америку, а начал действовать с 4-го августа" (с. 404).

Ще один інформаційний блок, який умовно можна виділити із нотаток, становлять записи про суто київські події – від досить відомих до мало відображених у науковій та науково-довідковій літературі. Сюди можна зарахувати згадки про помітних у міському соціумі осіб, наприклад, про іменини 27 січня соборного катедрального протоієрея Іоана Леванди (с. 53) чи смерть 23 лютого 1826 р. київського вїта Михайла Івановича Григоренка (с. 107). Також до цієї групи входять свідчення про стихійні лиха, пожежі, технічні новації. Так, під 26 травня священник занотував: "1839 года сего числа в Киеве на Крещатике от страшного дождя потоп, от котораго в городе последовало порчи на много десятков тысяч рублей" (с. 294). Під 20 червнем він згадав про перший прохід 1822 р. пароплава Дніпром у Києві (с. 344), що, між іншим, заперечує поширену думку про 1823 р. як час появи на цій річці першого судна на паровій тязі³³. Зацікавила автора нотаток і така важлива подія, як поява в Києві залізничного сполучення. Під 25 липням він зафіксував, що "сего числа 1867 г. освящено место и заложена станция для железной дороги в Киеве" (с. 414), а під 26 травня – "сего дня 1870 года открыта для пассажиров Киево-Балтская железная дорога. (Смот. дек. 17" (с. 294). Згадував о. Модест і про події, що стосувалися церковного та освітнього життя міста: народження, смерті, іменини професорів київських духовних семінарії та Академії і членів їхніх сімей, студентів, освячення церков тощо.

М. Залеський також не оминав увагою загальноімперські та міжнародні події, інформацію про які він отримував із преси (інколи навіть вказував конкретне джерело). Священника цікавили випадки та процеси як політичного (замахи, угоди тощо), так і неполітичного характеру. Серед зарубіжних країн священник раз по раз згадував Сербію. Наприклад, занотував під 6 квітнем: "1867 сего числа Белградская Крепость сдана Сербам" (с. 194). А 29 травня 1868 р. він зафіксував вбивство під час прогулянки сербського князя Михайла та його двоюрідної сестри й поранення його доньки, ад'ютанта та лейб-лакея, зауваживши при цьому: "убийство не политическое" (с. 300). Така увага до балканського князівства, певно, зумовлена сімейними обставинами. Модестова донька Ксенія виїхала жити до Сербії, на що вказують, зокрема, процитована вище інформація про придбання піаніно, і фіксація за 22 липня: "Ксения Мод. с Яковом Ив. и детьми Бориславом и Ольгою приехала из Сербии в Киев 1867 г. сего числа и гостила до 25 августа" (с. 408). Серед іноземних новин, що зацікавлювали автора, були й курйозні події. Під 1 серпнем о. Модест занотував: "1871 г. В эти времена показывают в Лондоне великаншу Анну Сван, которая ростом 1 сажень и 6 вершков, кругом в плечах 1 сажень, весу 15 пудов, 22-х лет от роду" (с. 428).

З-поміж усіх фіксацій ієрея найціннішими є ті, що стосуються Києва. Увага священника до тих чи тих подій,

33 Павленко Ю. Нарис історії Києва. – К., 2003. – С. 244.

виокремлення одних та ігнорування інших – важливі штрихи, які дозволять зрозуміти, що хвилювало цього непомітного представника свого соціального середовища у важливі для міста десятиліття. Щоденні нотатки, звісно, є інформативним джерелом про киян та події із міського життя, особливо про той час, коли “повсякденні дрібниці” не повною мірою оприлюднювалися малочисельною пресою. Водночас, глибший аналіз дасть змогу простежити, як реагував цей містянин-священик на те, що відбувалося навколо. Адже його життя припало на час, коли Київ (як науковий та культурний центр) і його інфраструктура досить швидко розвивалися. Чи помічали це пересічні мешканці? Що було важливим у їхньому житті? Чи звертали увагу на те, що особливо наголошується істориками, коли вони пишуть про згадані десятиліття міського минулого? Це лише кілька питань, відповіді на які можна шукати в рукописі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. *Калініч Г. Ю.* Православне біле священицтво м. Києва останньої третини ХІХ - початку ХХ століття: просопографічний портрет: дис. ... канд. іст. наук. – Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, 2011. – 313 с.
2. Національний музей історії України (НМІУ). – РД–1 485.
3. НМІУ. – Інвентарна книга “РД” Рукописні документи (1954–1957). – Т. ІІ.
4. НМІУ. – Книга вступу. – Т. 1 (№ 1–2 142). – № 764.
5. НМІУ. – Фондова група “РД”, інвентарна картка № 764.
6. Некролог // Киевские епархиальные ведомости (КЕВ). – 1883. – № 3. – Ч. неоф. – С. 73.
7. *Павленко Ю.* Нарис історії Києва. – Київ: Фенікс, 2003. – 480 с.: іл.
8. *Проценко Л.* Історія київського некрополя. – Київ, 1995. – 413 с.: іл.
9. *Проценко Л.* Київський некрополь. Путівник-довідник. – Київ: Український письменник, 1994. – 334 с.
10. Распоряжения епархиального начальства // КЕВ. – 1877. – № 5. – Отд. І. – С. 43.
11. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України). – Ф. 127. – Оп. 1 010. – Спр. 15.
12. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1 011. – Спр. 1 551.
13. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1 011. – Спр. 1 575.
14. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1 011. – Спр. 1 603.
15. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1 011. – Спр. 1 629.
16. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1 011. – Спр. 1 635.
17. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1 011. – Спр. 1 637.
18. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1 011. – Спр. 1 657.

REFERENCES

1. *Kalinich H.* Pravoslavne bile sviashchennictvo m. Kyieva ostannioi tretyny XIX - pochatku XX stolittia: prosopohrafichniy portret. Dysertatsiia ... kand. ist. nauk. – Kyiv: KNU im. T. Shevchenka, 2011. – 313 s.
2. Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy (NMIU). – RD–1 485.
3. NMIU. – Inventarna knyha “RD” Rukopysni dokumenty (1954–1957). – T. II.
4. NMIU. – Knyha vstupu. – T. 1 (No 1–2 142). – No 764.
5. NMIU. – Fondova hrupa “RD”, inventarna kartka No 764.
6. Niekrolog // Kiiievskiiie yeparhialnyie viedomosti (KEV). – 1883. – No 3. – Ch. nieof. – S. 73.
7. *Pavlenko Yu.* Narys istorii Kyieva. – Kyiv: Feniks, 2003. – 480 s.: il.
8. *Protsenko L.* Istoriia kyivskoho nekropolia. – Kyiv, 1995. – 413 s.: il.
9. *Protsenko L.* Kyivskiyi nekropol. Putivnyk-dovidnyk. – Kyiv: Ukrainskiyi pysmennyk, 1994. – 334 s.
10. Rasporiazheniia yeparkhialnogo nachalstva // KEV. – 1877. – No 5. – Otd. I. – S. 43.
11. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv (TsDIAC Ukrainy). – F. 127. – Op. 1 010. – Spr. 15.
12. TsDIAC Ukrainy. – F. 127. – Op. 1 011. – Spr. 1 551.
13. TsDIAC Ukrainy. – F. 127. – Op. 1 011. – Spr. 1 575.
14. TsDIAC Ukrainy. – F. 127. – Op. 1 011. – Spr. 1 603.
15. TsDIAC Ukrainy. – F. 127. – Op. 1 011. – Spr. 1 629.
16. TsDIAC Ukrainy. – F. 127. – Op. 1 011. – Spr. 1 635.
17. TsDIAC Ukrainy. – F. 127. – Op. 1 011. – Spr. 1 637.
18. TsDIAC Ukrainy. – F. 127. – Op. 1 011. – Spr. 1 657.